

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

Проблеми сучасної психології

**Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка,
Інституту психології
ім. Г.С.Костюка НАПН України**

Випуск 13

Кам'янець-Подільський
“Аксиома”
2011

УДК 378(082):159.9
ББК 74.58+88я43
П 68

Рецензенти:

- Л.А.Мойсєєнко** – доктор психологічних наук, професор, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ
- Ж.П.Вірна** – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології, Волинський державний університет імені Лесі Українки, м.Луцьк
- В.О.Моляко** – академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України)

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Балл Г.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Болтівець С.І.**, доктор психологічних наук, професор; **Борішевський М.Й.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Онуфрієва Л.А.**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Чепелева Н.В.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Шинкарюк А.І.**, доктор психологічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

*Друкуються за ухвалою вченої ради
Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України
(протокол № 4 від 14 квітня 2011 р.),*

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 31 березня 2011 р.)*

П 68 **Проблеми сучасної психології:** Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 780 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості й психології навчання.

Збірник наукових праць адресований професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9
ББК 74.58+88я43

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації серія КВ № 14574-3545Р від 11.11.2008 р.*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 року)*

© Автори статей, 2011
© “Аксіома”, видання, 2011

УДК 159.923

С.Д.Максименко

Методологічні основи дослідження кризових явищ генези особистості

У статті обґрунтовується, що методологічні основи дослідження кризових явищ генези особистості можливі, з одного боку, з використанням експериментально-генетичного методу як найбільш адекватного до предмета дослідження; з другого боку, з огляду на такий вузькоспеціалізований для даної галузі науки термін, як “нужда” в її єдності біологічного, соціального та духовного векторів.

Ключові слова: методологічні основи, кризові явища, генеза, особистість, експериментально-генетичний метод.

В статье обосновывается, что методологические основы исследования кризисных явлений генезиса личности возможны, с одной стороны, с использованием экспериментально-генетического метода как наиболее адекватного к предмету исследования; с другой стороны, учитывая такой узкоспециализированный для данной отрасли науки термин, как нужда в ее единстве биологического, социального и духовного векторов.

Ключевые слова: методологические основы, кризисные явления, генезис, личность, экспериментально-генетический метод.

Дослідження кризових явищ процесу становлення й існування особистості в сучасній психології здійснюється настільки активно, що лише бібліографія цієї проблематики зайняла б цілу книжку. Вкажемо тут лише найбільш істотні джерела (звісно, на наш погляд): Василюк Ф.Ю. [1], Грішина Н.В. [2], Титаренко Т.М. [3]. Водночас більшість досліджень присвячена суто практичним питанням, як долати кризові стани. Є роботи, в яких наявні описи і навіть спроби систематизації критичних явищ, деякі автори висловлюють різні ідеї щодо виникнення кризи. На жаль, при вивченні літератури ми не отримаємо відповіді на питання щодо психологічної природи кризи. Відповідь Ф.Ю. Василюка: “Криза означає неможливість існувати далі, неможливість самореалізуватися”[1], хоча й є вірною по суті, змістовно не розкриває психології даного явища.

Таке становище речей насправді не є нормальним, і завдає шкоди психологічній практиці (а отже – людині), причому, шкоди вельми серйозної. Адже нерозуміння психологічної природи явища означає неможливість його вірно, надійно і валідно діагностувати. І дійсно, ми не маємо точних емпіричних даних щодо кризи,

- Донецьк: ДЮІ, 2007 – Т. I: Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. – 2007. – 247 с.
5. Вачков И.В. Психология тренинговой работы: содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы / И.В. Вачков. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.
6. Мороз Л.І. Теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук: 19.00.06 / Людмила Іванівна Мороз. – К., 2008. – 37 с.

The article discovers actual problems of conduction of trainings for specialists on negotiations with terrorist, in particular, the specific functions and tasks of the trainer. Attention is focused on the interaction of trainer and participants, aimed to improve available communicative qualities and develop new ones, necessary for successful negotiations and practicing of different methods of negotiating. Tasks of professional-psychological trainings for negotiators are defined.

Keywords: professional-psychological training, negotiator, negotiations with terrorists, trainer, functions of trainer, communicative skills, abilities, efficiency of training, psychotechnical exercises.

Отримано: 04.03.2011

УДК 159.922.2

І.О.Корнієнко

Взаємозв'язок особистісних особливостей і стратегій копінг-поведінки в ситуаціях оцінювання

У статті розглядаються ситуативно-особистісні детермінанти вибору особистістю копінг-стратегій. Аналізуються залежності між особистісними особливостями студентів, а саме: самооцінкою, локусом контролю, саморегуляцією, тривожністю, мотивацією досягнення, нейротизмом і вибором стратегій опанування в період екзаменаційної сесії.

Ключові слова: ситуація, копінг-поведінка, опанування, самооцінка, локус контролю, саморегуляція, мотивація досягнення.

В статье рассматриваются ситуационно-личностные детерминанты выбора личностью копинг-стратегий. Анализируются зависимости между личностными особенностями студентов, а именно: самооценкой, локусом контролем, саморегуляцией, тревожностью, мотивацией достижений, нейротизмом и выбором стратегий совладания в период экзаменационной сессии.

Ключевые слова: ситуация, копинг-поведение, совладание, самооценка, локус-контроль, саморегуляция, мотивация достижений.

Незважаючи на те, що **проблема** співвідношення зовнішньої ситуативної або внутрішньої (особистісної) детермінації поведінки людини до цих пір має дискусійний характер, в психологічній науці все частіше використовується особистісно-ситуативна модель взаємодії. Тобто “шукати причину подій слід не в природі поодиноким ізольованого об’єкта, а у взаєминах між об’єктом і його оточенням”, як свого часу вважав засновник ситуативного підходу К.Левін [12, с.10]. Отже, для передбачення тієї чи іншої поведінки людини увагу вчених привертає як виявлення психологічних законів, так і вивчення специфічної природи конкретної ситуації [12], оскільки поведінка є функцією постійною, безперервною, багатовимірною взаємозв’язку, взаємодії ситуації та індивіда [11]. При цьому, останній виступає як усвідомлений, активний, цілеспрямовано діючий суб’єкт.

На наш погляд, штучний поділ особистості та ситуації особливо утруднений на емпіричному рівні, оскільки дослідження особистісних детермінант поведінки практично завжди припускає врахування ситуативного фактора, а ситуативний контекст поведінки має на увазі його глибокі “особистісні корені”. Іншими словами, ключовим методологічним принципом для нас виступає принцип трансакції, взаємного заломлення властивостей особистості та особливостей ситуації [2].

Вивченню зовнішніх і внутрішніх детермінант копінг-поведінки присвячено безліч зарубіжних і вітчизняних психологічних досліджень, що дозволяють виділити цілий комплекс демографічних, соціальних, культуральних, особистісних та інших факторів копінг-поведінки в різноманітних ситуаціях.

Вирішення задачі, яка стоїть перед нами, заключається у визначенні можливих особистісних детермінант долаючої поведінки в особливому класі ситуацій – ситуаціях оцінювання, що і є основною метою даної статті. Отже, в нашому випадку мова буде йти про ситуативно-особистісні детермінанти копінг-стратегій. Відправною точкою для нас послужила ідея Р.Лазаруса і С.Фолкман про копінг-стиль, який проявляється у досить стійкому

зв'язку типу особистості і стратегій поведінки в специфічних типах ситуацій. Критеріями останніх, на думку авторів, можуть виступати чіткість або неоднозначність, неминучість або віддаленість, тимчасовий або хронічний характер, наявність оцінювання або його відсутність [11]. Принципово важливим у нашому випадку виступає, з одного боку, виділення вченими ситуацій оцінювання в окремий тип, з другого – існування особистісних детермінант поведінки в даному класі ситуацій.

Слід уточнити, що, оскільки в якості моделі ситуацій оцінювання нами була взята ситуація іспиту, яка, як правило, імпліцитно визначає віковий етап – студентський, ми швидше обмежимося виділенням стійких особистісних рис, що обумовлюють вибір тих чи інших копінг-стратегій. Ми усвідомлюємо, що ці характеристики є, звичайно, більш вузькими в прогностичних можливостях, ніж виявлення копінг-стилю, однак, такий підхід обумовлений віковими закономірностями розвитку психологічного опанування. Ми виходимо з того факту, що в юнацькому віці процес формування способів подолання життєвих труднощів знаходиться в активному стані, і як наслідок – вивчення копінг-стилю як стійкого утворення на даному етапі розвитку є не зовсім виправданим. Дане положення підтверджують дослідження учнівської молоді – старшокласників і студентів, Т.Л.Крюкової, у ході яких було виявлено деяку конфліктність і суперечливість у виборі стратегій опанувальної поведінки в актуальних для молоді важких ситуаціях. “Поєднання різних стратегій може свідчити про те, що стиль опанувальної поведінки у цьому віці ще “не відбувся”, є рухомим, допускає альтернативи” – пише автор [8, с.10].

Воднораз, згідно даних багатьох авторів, студентський вік являється періодом активного соціального становлення суб'єкта, коли закладаються основи соціально-психологічних якостей особистості [1; 4 та ін.]. Б.Г.Ананьєв пише – “в особистісному відношенні цей вік має особливе значення, як період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення і стабілізації характеру і, що особливо важливо, оволодіння повним комплексом соціальних функцій дорослої людини, включаючи цивільні, суспільно-політичні, професійно-трудові. Дійсно, багато психофізіологічних оптимумів збігаються з цим найважливішим етапом становлення людини як особистості і активного члена суспільства, яка вперше у своєму житті формує власне середовище розвитку” [1, с. 339]. Отже, особливе значення при цьому набувають ті події та ситуації, в яких відбувається особистісний розвиток студента. На наш погляд, типовість,

періодичність та стресогенність екзаменаційних ситуацій у процесі навчання у ВНЗ може виступати в якості одного з джерел поведінкових і особистісних змін студента, що підвищують його життєву ефективність. А саме: “іспит є гарною моделлю для вироблення особистісно ефективних стратегій опанування зі стресовою ситуацією” [6, с. 40].

З одного боку, вибір копінг-стратегії в ситуації екзамену зумовлений специфікою самої ситуації. Процедура оцінювання істотно відрізняється від багатьох інших важких життєвих ситуацій, наприклад, ситуації хвороби, що може значно позначитися на способах опанування. Іншими словами, не всі стратегії подолання однаково продуктивні при зіткненні з вимогами екзаменаційної ситуації. Якщо при інших обставинах бездіяльність, відчуження й уникнення можуть дати тимчасовий ефект, то в ситуації іспиту таку поведінку навряд чи можна назвати оптимальним рішенням проблеми, тоді як таке можуть забезпечити, наприклад, активний копінг, планування чи придушення конкуруючої ситуації. Наше припущення підтверджують результати різних досліджень. Зокрема дослідження Т.Л.Крюкової показали, що сучасні російські студенти та старші школярі, виділяючи процес навчання (відмітки, екзамени, заліки) як головне джерело стресу, воліють вибирати продуктивний стиль подолання, орієнтований на вирішення проблеми, а не непродуктивний, спрямований на ігнорування, самозвинувачення, заглиблення в себе і ін. [8].

Це узгоджується з результатами І.Ф.Сібгатулліної, Л.В.Апакової, Л.Д.Зайцевої, що відображають особливості копінг-поведінки в реалізації інтелектуальної діяльності суб'єктів вищої школи. Автори довели, що базова для інтелектуальної діяльності копінг-стратегія вирішення проблеми дійсно займає провідну позицію в структурі копінг-поведінки не тільки у професорсько-викладацького складу, але й у студентів вузів [8]. У свою чергу, результати дослідження Л.І.Дементія, що підтверджують пріоритетність проблемного вирішення екзаменаційної ситуації студентами, доводять низьку ступінь вираженості в даній ситуації стратегій “покірності долі”, “дистанціювання, відходу від проблеми” [5].

Отже, накопичення особистістю досвіду поведінки в стресових ситуаціях типу екзамену, дозволяє віддавати перевагу активній поведінці, а не пасивній, яка також може бути доцільно використана в інших типах ситуацій, наприклад, при хронічних стресових впливах. Говорячи словами Л.О.Кітаєва-Смика, “досвід активного “оволодіння” критичними ситуаціями підвищує ймовірність активного реагування ... в подібних ситуаціях ..., і

чим більш суб'єктивно значима подія та чим більше визначена вона, тим більший внесок цього впливу на актуалізацію програми активної поведінки" [7].

Разом з тим, Л.О.Кітаєв-Смик доводить наявність індивідуальних відмінностей емоціонально-поведінкової активності при інтенсивних, але короточасних стресових впливах. Результати досліджень дозволили автору виділити дві групи людей, що відрізняються посиленням / зменшенням активності в даних ситуаціях, внаслідок чого робиться висновок про зумовленість поведінки при стресі поєднанням зовнішніх (екстремальність впливу) і внутрішніх чинників (насамперед, вроджена схильність людини до активної або пасивної поведінки в критичних ситуаціях) [7]. Отже, поведінка в ситуаціях оцінювання, в тому числі екзаменаційній, не позбавлена психологічних (особистісних) детермінант, і цілком може включати як активні, так і пасивні стратегії подолання.

Так, дослідження взаємозв'язку особистісних особливостей студентів і їхнього вибору стратегій копінг-поведінки в період екзаменаційної сесії, дозволило Д.Тері зробити наступний висновок: існує кореляція вибору копінга з особливостями сприйняття ситуації екзамену (її стресогенністю, важливістю та контролем), з одного боку, і властивостями особистості – самооцінкою, самосприйняттям, самоконтролем – з другого. Результати дослідження свідчать про те, що ті, хто навчається, володіють високим рівнем самооцінки, внутрішнім локус-контролем, відносяться до екзамену як до суб'єктивно значущої ситуації, обирають інструментальні, проблемно-орієнтовані способи подолання. На думку Л.І.Анциферової, інтернали, впевнені в своїх можливостях контролювати негативні події, схильні сприймати останні як певний "виклик", можливість "спробувати свої сили", випробувати себе. Внаслідок цього невдачі не тільки не знижують самооцінку, а, навпаки, використовуються для подальшого розвитку та самозміни [2].

Отже, рівень самооцінки і локус контролю особистості визначають вибір копінг-стратегій в ситуаціях оцінювання. Самооцінка дійсно нерозривно пов'язана з ситуаціями оцінювання, оскільки являється, по суті, їх продуктом. С.Л.Рубінштейн пише: "оцінка – це зумовлена суспільними нормами самооцінка та оцінка з боку оточуючих, особливо тих, чиєю думкою людина дорожить" [10, с. 468]. Саме усвідомлення власних дій за допомогою оцінки створює основу для формування самооцінки, яка у свою чергу являється важливим джерелом усвідомлення людиною себе як

суб'єкта діяльності – вважає Б.Г.Ананьєв [1]. Куперсміт називає самооцінкою "відношення індивіда до себе, яке створюється поступово і набуває звичний характер; воно проявляється як схвалення або несхвалення, ступінь якого визначає переконаність індивіда у своїй самоцінності" [3, с. 30-31]. Найважливішими факторами формування самооцінки, з точки зору Р.Бернса, є співставлення образу реального Я з образом ідеального Я, інтеріоризація соціальних реакцій, оцінка успішності власних дій через призму своєї ідентичності [3]. Тому, ситуації оцінювання, що включають зовнішню оцінку індивіда з боку значущих оточуючих, внутрішню оцінку людиною своїх проявів, порівняння себе і результатів діяльності зі зразком, як ніякий інший клас ситуацій визначають формування самооцінки особистості. У той же час, саме в ситуаціях оцінювання людина більш за все бачить загрозу "своєї самоцінності", що примушує її обирати відповідні форми опанувальної поведінки, які захищають її уявлення про себе.

Крім самооцінки, більшість дослідників індикаторами копінг-поведінки, у тому числі в ситуаціях оцінювання, схильні розглядати переважання в особистості різних типів переконань щодо здатності впливати, контролювати та змінювати навколишній світ. Мова йде про переважання інтернальної або екстернальної позиції особистості. Так, результати дослідження Д.Террі дозволяють встановити зв'язок між локусом контролю та обраними студентами копінг-стратегіями у ситуації іспиту. Автор вказує, що для опанування екзаменаційної ситуації інтернали надають перевагу використанню стратегії "Проблемного вирішення", "Обережності і врівноваженості", "Актуалізації життєвого досвіду, і уникають стратегії, "Самоізоляції і релаксації", "Фаталізм, покірності долі", "Компромісу", тим самим підтверджуючи внутрішню локалізацію контролю через прийняття відповідальності і набуття високого рівня активності. Часто обраними стратегіями опанування екстерналами виступають: "Фантазування, відхід у світ уявного і бажаного", "Соціального контакту та соціальної підтримки", "Актуалізація життєвого досвіду", тоді як стратегії "Зміни себе, перегляд життєвих позицій" і "Проблемного вирішення" є такими, яких вони уникають. В цілому, виявлена закономірність була сформульована Л.І.Дементієм наступним чином: екстернали віддають явну перевагу емоційно-орієнтованим формам подолання, залишаючи при цьому проблемно-орієнтовані форми подолання (особливо когнітивні форми) аутсайдерами. Інтернали підходять до проблеми більш конструктивно, обираючи в якості основної проблемно-орієнтовану стратегію" [5, с. 10]. Іншими словами,

інтернали відносяться до конструктивно перетворюючих, таких типів особистості, які більш адекватно сприймають важку ситуацію.

Крім ситуативного контексту локусу контролю, особливий науковий інтерес для нас становить інтегральність даної характеристики особистості, як показника взаємозв'язку відношення до себе і оточуючого світу в цілому. Більшість авторів схиляються до ідеї про те, що локус контролю є не однофакторним, а багатфакторним конструктом, який тісно пов'язаний з багатьма особистісними особливостями [2; 9 та ін.]. Так, Л.І.Анціферова в принципі критично відноситься до пояснення стратегій опанування виключно як ситуативно-специфічних. Вона вважає, що "осмислювання й інтерпритація важких ситуацій, а також застосування тих чи інших "технік" життя виступають індикатором різних типів особистості", центральними особистісними утвореннями яких виступає локус контролю [2, с. 326]. При цьому для тих, хто має інтернальний локус контролю і віддає перевагу конструктивно перетворюючим стратегіям поведінки – властива позитивна самооцінка, оптимістичність світосприйняття, яскраво виражена мотивація досягнення, що не є характерним для екстерналів [2].

Результати дослідження О.Г.Ксенофонтової доводять наявність високого рівня саморегуляції в інтерналів та низького в екстерналів, що проявляється в різному ступені здатності контролювати імпульсивну поведінку і емоційні реакції [9]. Дослідження структури локусу контролю і його особистісного контексту І.М.Кондаковим, М.М.Нілопцом також показали, що фактори локусу контролю виявляються включеними в різні особистісні структури. Так, інтернальність досить тісно пов'язана з активністю індивіда і мотивацією досягнення, при цьому екстернальність, при негативному зв'язку з мотивацією досягнення, корелює з показниками нейротизму і тривожності особистості. Таний парадокс – підвищену тривожність екстерналів, які завжди в силу своєї позиції мають зовнішній захист у виправданні невдач – А.О.Реан пояснює на основі інформаційної теорії емоцій П.В.Сімонова (чим вище невизначеність ситуації, тим більше емоційне напруження). Автор вважає, що суб'єктивно екстернал постійно знаходиться в ситуаціях більшої невизначеності, ніж інтернал, оскільки подіями його життя переважно керують випадок, обставини, інші люди, а не він сам, що, у свою чергу, створює "сприятливий ґрунт для виникнення невизначеності, і, як наслідок, емоційної напруги, тривожності".

Але, не дивлячись на важливість локусу контролю як інтегральної і досить загальної особистісної характеристики, А.О.Реан

спостерігає, що абсолютизувати його зв'язок з різними рисами характеру навряд чи правомірно. Подібні тенденції можуть виступати в якості первинних орієнтирів, однак не можна недооцінювати специфіку їх прояву в конкретних випадках і ситуаціях. Ще більш глобально про це заявляє К. Муздибаєв, вказуючи на важливість вияву властивостей характеру, не просто супутніх інтернальності, однак розглядаючи їх в зв'язку з життєвим циклом особистості, в тому числі і з урахуванням етнічних факторів.

Підвівши певний підсумок, можна констатувати, що локус контролю пов'язаний з такими особистісними параметрами, як мотивація досягнення, Я-концепція, нейротизм і тривожність. Аналіз результатів дослідження копінг-поведінки особистості в ситуаціях оцінювання показує, що багато з цих характеристик знаходять помітне відображення в його детермінації. Так, К.Бланкстейн на вибірці канадських студентів встановив позитивний зв'язок високого рівня тривожності з емоційним подоланням важких ситуацій і поганою успішністю [11]. Результати дослідження Д. Террі також свідчать про те, що незалежно від суб'єктивного сприйняття екзаменаційної ситуації, до пошуку емоційної підтримки прагнуть студенти з низькою самооцінкою і високим рівнем тривожності [11]. В свою чергу, особистісна тривожність студентів в ситуації екзамену, за даним Ю.В.Щербатова, тісно пов'язана з фрустрованістю, емоційною нестійкістю, схильністю до самодокорів і недооцінки своїх можливостей, домінуванням депресивного фону настрою і тенденцій до відхилення від реальності. Вивчаючи процес адаптації до повсякденних стресорів японських студентів, К.Накаго виявив, що концентрація на вирішенні задач, активна поведінкова позиція по відношенню до труднощів зміцнюють психологічне благополуччя суб'єкта, тоді як емоційне керування і уникнення провокують невротичну симптоматику [12]. В свою чергу, дослідження М.Петровського, Ю.Біркімера показали, що перевага реального вирішення проблем на фоні внутрішнього контролю і зниження загального рівня невротичної симптоматики відноситься до вікових новоутворень, що свідчать про підвищення ступеня адаптованості до ситуацій за рахунок набуття життєвого досвіду [11].

Що стосується мотивації досягнення і особливостей опанувальної поведінки в ситуаціях оцінювання, то ймовірна наявність тісного взаємозв'язку між даними параметрами. За визначенням Х. Хекхаузена, мотивація досягнення розуміється як спроба особистості збільшити або зберегти свої здібності на досить високому рівні в тих видах діяльності, до яких застосовується

критерій успішності, і, як наслідок, результатом виконання цієї діяльності виступає успіх або неуспіх. Тобто, в основі кінцевого результату – досягнення успіху чи уникнення невдач – детермінованого здібностями людини, лежить мотивація досягнення. На наш погляд, в ситуаціях оцінювання даний механізм розкривається якнайкраще, оскільки ці ситуації в якійсь мірі виступають індикатором, як суб'єктивним, так і соціальним, успіху чи неуспіху особистості. С.К.Нартова-Бочавер відзначає, що ситуації оцінювання зачіпають сферу соціальних настанов особистості, “серед яких на перший план починають виходити самозберігаючі настанови (досягнення успіху), а альтруїстичні нерідко відсутні”. Але, така поведінка, на думку автора, має скоріше ситуативний і зворотній характер. Можна також припустити, що в такому разі прагнення до досягнення успіху або уникнення невдач будуть визначати перевагу активних, продуктивних копінг-стратегій або пасивних, оборонних. Очевидно також і те, що “ставлення до оцінки знаходиться в залежності від характеру та рівня домагань особистості, які зазвичай знаходяться в залежності від рівня її досягнень в даній сфері” [10, с. 470].

Отже, результат оцінювання зумовлений намаганням уникнути невдачі або домогтися успіху залежно від рівня домагань особистості. При цьому, на думку Н.В. Самоукіної, “важкі переживання починаються тоді, коли занадто високий рівень домагань пов'язаний із засвоєною в дитинстві настановою лише на успіх і досягнення, не забезпечується внутрішніми ресурсами людини – її можливостями і здібностями”. В даному випадку мова йде про, особливий вид стресів – стреси досягнень, які, як ми вважаємо, часто супроводжують або навіть включені в ситуації оцінювання.

Узагальнення теоретичних поглядів і накопиченого емпіричного матеріалу відносно проблеми взаємозв'язку особистісних факторів і копінг-поведінки в ситуаціях оцінювання дозволяє нам сформулювати наступні положення:

- Методологічний принцип трансакції – взаємного заломлення властивостей особистості і особливостей ситуації в сферу актуальних завдань визначає виявлення ситуативно-особистісних детермінант копінг-стратегій.

- Вибір особистістю стратегій подолання в ситуаціях оцінювання зумовлений специфікою самої ситуації, оскільки процедура оцінювання істотно відрізняється від багатьох інших важких життєвих ситуацій, що може значно позначитися на способах опанування.

- Арсенал особистісних особливостей, пов'язаних з формами опанувальної поведінки в ситуаціях оцінювання, досить значний і включає як індивідуальні властивості особистості, так і соціально-опосередковані, набуті риси. Деякі особистісні характеристики безпосередньо пов'язані з вибором тих чи інших форм подолання в ситуаціях оцінювання, для інших же характерний швидше опосередкований зв'язок – через специфіку ситуації або через безпосередньо пов'язані з копінг-поведінкою особистісні риси.

- В якості можливих самостійних особистісних детермінант копінг-поведінки в ситуаціях оцінювання можна виділити динамічні властивості особистості (екстраверсію і нейротизм), складові самосвідомості (самооцінку і рівень домагань), емоційні особливості (тривожність), мотиваційні складові (мотивацію досягнення і афіліацію), а також інтегральну характеристику – локус контроль особистості. Однак це положення вимагає емпіричного підтвердження, що і є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания // Борис Герасимович Ананьев. – М.: Воронеж, 1996. – 384 с.
2. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Людмила Ивановна Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – №1. – С.3-16.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.Бернс. М.: Прогресс, 1986. – С.30-32, 154-157.
4. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов / Татьяна Марковна Буякас // Вестник московского университета. – Серия 14. Психология. – 2000. – №1. – С.56-63.
5. Диментий Л.И. Ответственность как копинг-ресурс в ситуации экзамена / Л.И. Диментий // Теоретические и эмпирические исследования активности личности / Под общ. ред. Л.И. Диментий. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2001. – С.4-12.
6. Диментий Л.И. Коррекция coping-стратегии в ситуации экзамена: постановка проблемы исследования / Л.И. Диментий, А.Ю. Маленова // Теоретические и эмпирические исследования активности личности / Под общ. ред. Л.И. Диментий. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2001. – С.40-46.
7. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Леонид Александрович Китаев-Смык. – М.: Наука, 1983. – 368 с.

8. Крюкова Т.Л. Возрастные и культурные различия в стратегиях совладающего поведения / Татьяна Леонидовна Крюкова // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №2. – С.5-15.
9. Ксенофонтowa Е.Г. Исследование локализации контроля личности – новая версия методики “Уровень субъективного контроля” / Е.Г.Ксенофонтowa // Психологический журнал. – 1999. –Т.20. – №2. – С.103-114.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии // Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
11. Endler N. Magnusson D. Interactional Psychology and Personality // N.Endler, D.Magnusson. – New-York, 2006. – 456 p.
12. Levin K. Principles of Topological // Kurt Levin. – New-York, London, McGraw Hill, 1936. – P.9-13.

The situational and personal determinants of the coping-strategy choice are reviewed in the article. The dependences between the choice of coping-strategies during examinations and personal students' features such as: self-assessment, locus of control, self-control, uneasiness, achievement motivation, neuroticism are analyzed.

Keywords: situation, coping-behavior, to cope, self-estimation, locus of control, self-control, achievement motivation.

Отримано: 02.03.2011

УДК 378:159.9

Л.А.Мельник

Особенности развития позитивного ставления студентов аграрного университета до психолого-педагогических дисциплин

У статті основну увагу звернено на специфіку формування позитивного ставлення студентів аграрного університету до навчального процесу. Підкреслюється значення психолого-педагогічних дисциплін для розвитку професійної компетенції майбутніх аграріїв.

Ключові слова: позитивне ставлення, системний підхід, інтерес до психолого-педагогічних дисциплін.

В статье обращается внимание на специфику формирования позитивного отношения студентов аграрного университета к учебному процессу. Подчеркивается значение психолого-педагогических дисциплин для развития профессиональной компетенции будущих аграриев.

Ключевые слова: позитивное отношение, системный подход, интерес к психолого-педагогическим дисциплинам.

Актуальні питання управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів розглядали провідні педагоги та психологи: Н. Тализіна, П. Атаманчук, І. Бех, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П.Я. Гальперіна та ін.

Разом з тим, питання формування позитивної мотивації студентів-аграріїв, проблема розвитку інтересу до психолого-педагогічних дисциплін не знайшла поки що свого висвітлення.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу проблеми формування фахової мотивації студентів аграрного профілю, висвітленню її актуального значення.

Досліджуючи процес адаптації студентів до умов життєдіяльності, Л. Зданевич експериментально доведено ефективність використання діагностики особливостей перебігу адаптаційного періоду. На підставі результатів діагностичного дослідження представлено психолого-педагогічну програму роботи з першокурсниками та доведено позитивний вплив формуючого експерименту на перебіг процесу адаптації студентів [7, с.12-17].

Аналізуючи цілісність Я-образу вчителя-професіонала, І. Зубкова підкреслює важливість урахування системи об'єктивних і суб'єктивних детермінант, а також гармонізації особистісних властивостей, які надають даному образу якісну визначеність [8, с. 4-9]. Підкреслюючи необхідність інтеграції, Д. Коломієць виокремлює проблему інтеграції знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці вчителя трудового навчання [9, с.5-8].

Узагальнюючи організаційно-педагогічні умови виховної діяльності у вищому аграрному навчальному закладі, А. Галєєва підкреслює значення проблеми удосконалення виховного процесу в аграрному ВНЗ, уточнення змісту поняття “виховна діяльність викладача-аграрія” [5, с.12-16].

У сучасній системі вузівського навчання важливим є врахування синергетичного принципу самоорганізації відкритих систем в умовах нелінійності. Це дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки, що суттєво відрізняються від традиційних уявлень і розширюють можливості аналізу ефективності навчальних систем,

Шинкарук Анатолій Іванович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології, проректор із заочного навчання та зв'язках з навчальними закладами, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.

Шишак Ольга Ігорівна, аспірант кафедри психології, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Штих Ірина Ігорівна, старший викладач кафедри психології, Мукачівський державний університет, м. Мукачеве.

Щербан Ганна Вікентіївна, старший викладач кафедри педагогіки і методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачеве.

Щербан Тетяна Дмитрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Мукачівський державний університет, м. Мукачеве.

Юрченко Вікторія Миколаївна, доктор психологічних наук, в.о. професора, завідувач кафедри психології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету, м. Рівне.

Яворська-Ветрова Ірина Вікторівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ.

Яремко Олена Володимирівна, доктор психології, Український католицький університет, м. Львів.

Зміст

С.Д.Максименко Методологічні основи дослідження кризових явищ генези особистості	3
Л.Ю.Айвазян Взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності і розвитку особистості	12
Т.О.Богущька Психофізіологічні дослідження процесу прийняття рішення ...	22
С.Г.Вонсович Розвиток трансформаційних процесів українського суспільства крізь призму політичної свідомості	30
В.В.Горбатиш Індивідуальні особливості самоставлення дітей старшого дошкільного віку	39
Н.М.Громова Психологія діалогічної взаємодії автора газетного тексту і читача	48
І.А. Гуляс Цільова спрямованість як чинник аксіопсихологічного проектування особистості	59
О.В.Гурова Використання психологічних механізмів у практиці подолання внутрішньоособистісної конфліктності школяра	68
М.Т. Дригус Концепція освіченості у науковій спадщині П.Г. Редкіна	78
Г.М.Ковальчук Функції та завдання ведучого професійно-психологічних тренінгів для підготовки фахівців по веденню переговорів з терористами	87
І.О.Корнієнко Взаємозв'язок особистісних особливостей і стратегій копінг-поведінки в ситуаціях оцінювання	98
Л.А.Мельник Особливості розвитку позитивного ставлення студентів аграрного університету до психолого-педагогічних дисциплін	108
Г.Ю. Микитюк Формування професійної ідентичності майбутнього вчителя як результат взаємин викладача і студента	117

Н.О. Михальчук	Роль смислових конструктів та смислової диспозиції в читацькій діяльності старшокласників	124
В.Р. Міляєва	Аналіз динаміки провідних психологічних детермінант особистості студента у процесі підготовки до професійної діяльності державного службовця	135
Н.О. Мосол	Формування перинатальної культури у сучасному суспільстві	144
В.П. Назарук	Психологічні закономірності розвитку ставлення до довкілля в процесі онтогенезу	152
І.Ю. Наконечний	Основи розвитку саморегуляції поведінки підлітків	161
І.Л. Онуфрієва, Л.А. Онуфрієва	Структура іншомовної мовленнєвої діяльності: психологічний аспект	173
Л.А. Онуфрієва	Формування психологічної готовності випускників педагогічних спеціальностей ВНЗ до професійної діяльності	185
Л.А. Онуфрієва, С.О. Ренке	Дослідження теоретичних основ мотивації професійної діяльності педагога	196
К.С. Осика	Психологічні особливості особистості каратиста-початківця	209
О.В. Осика	Арт-терапевтичні методи як чинник морального розвитку особистості дитини	218
М.П. Плахтій, С.А. Михальська	Філософсько-психологічне розуміння основ особистості В.В.Зеньковським	228
Є.В. Позднишев	Медіапсихологія і проблеми формування іміджу у спорті	238
Н.С. Полудьонна	Здібності у структурі професійно важливих якостей персоналу оперативних підрозділів міліції	248
О.М. Полянничко	Феноменологічний підхід до вивчення механізмів становлення цінностей особистості	260

М.І. Попова	Психологічні особливості професійної свідомості телефонних консультантів	270
Я.М. Равєська	Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка	280
О.А. Резнікова	Динамічні характеристики мотиваційних утворень особистості студента в адаптаційному процесі	291
С.О. Ренке	Теоретичні підходи до дослідження психологічної компетентності	300
Н.О. Рогожинська, Н.Й. Чернецька	Етапи формування термінальних цінностей у студентів	315
О.В. Романова	Гендерні особливості становлення емоційно-оцінкового компонента "я-концепції" молодших школярів	322
Л.В. Романюк	З історії дослідження цінностей: аналіз цінностей особистості ..	333
Н.М. Савелюк	Релігійність як складова духовності особистості	344
І.І. Садова	Соціально-психологічні чинники виникнення конфліктів у системі "вчитель – учні" початкової школи	355
Э.А. Самотаєва	Психологические особенности ценностно-мотивационной сферы студентов-первокурсников	364
О.І. Санніков	Личностные детерминанты принятия решений менеджерами по персоналу	374
Г.М. Свіденська	Теоретичні та методологічні засади психологічного дослідження самосвідомості підлітків	383
В.П. Сиротенко	Роль емоцій у професійній діяльності працівників ОВС	394
А.В. Сімко	Діагностика і корекція порушень психомоторного розвитку дітей дошкільного віку з вадами інтелекту	405
Р.Т. Сімко	Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки	415

О.В. Скуловатова	Вплив особистісної успішності на якість адаптації до навчання у ВНЗ	425
О.Г. Солодухова	До питання мотиваційно-особистісного аспекту адаптації студентів	434
Л.М. Співак	Проблема співвідношення між феноменами “національна самосвідомість” і “національна ідентичність” у психолого-соціологічній проекції	445
Н.В. Старинская, О.Г. Солодухова	Проблема самоактуализации личности студентов	454
Л.В. Степаненко	Особливості самооцінки та Я-образу підлітків з дисгармонійними емоційними станами	465
О.Б. Столяренко	Соціально-психологічні наслідки вікового статусу молодших школярів у класі	477
М.В. Субота	Становлення музичної психології як науки	487
Ю.В. Табачук	Моральна свідомість особистості: психологічні виміри аналізу	497
В.А. Терещенко, М.А. Володченко	Організованість як риса особистості студента та її формування	506
О.В. Тіунова	Особливості розвитку статевої ідентичності у юнацькому віці	514
Є.В. Тополов	Чинники запобігання та опосередковування професійної агресії	523
С.І. Улинець	Проблема формування психологічної готовності до професійної педагогічної діяльності	535
Уршуля Груца-Мьонсік	Релігійність і моральність як невід’ємні складові морального виховання молоді	544
Н.М. Фалько	Психологічні засади розвитку мислення молодших школярів	554

І.О. Федорак	Розвиток самоорганізованості молодшого школяра шляхом становлення його як суб’єкта навчальної діяльності	565
І.І. Ханенко	Динаміка професійного зростання жінки-керівника в правоохоронних органах як показник її професійної успішності	572
О.М. Ходаківська	Психологічний вплив стресу на вагітність жінки і на взаємини молодого подружжя	586
Г.О. Хомич	Психологічна допомога онкохворим у процесі консультування	596
С.В. Цимбал	Групова психотерапія і психокорекція у формі психологічних тренінгів як методологічна база навчання іноземним мовам	606
О.М. Чайковська	Теоретичні концепції причин девіантної поведінки підлітків	617
Е.В. Чеботарев	Психологічні аспекти підготовки працівників правоохоронних органів для застосування вогнепальної зброї в екстремальних умовах	626
О.А. Чеканська	Дослідження соціальних детермінант розвитку психіки у наукових поглядах Й. Й. Ролле	635
І.В. Чернева	Креативність як один із основних чинників розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх практичних психологів	645
И.А. Шандро	Опыт использования проективного метода для изучения содержательных особенностей целевой направленности подростков	654
М.В. Шевченко	До питання про методологію і методику емпіричного дослідження взаємозв’язку між психологічними особливостями сприйняття фотографії та ступенем самоактуалізації особистості	665
А.М. Шевчук	Особливості психологічного захисту в осіб, які пережили екстремальні події	678

А.І.Шинкарук	
Досягнення філософії як передумови запровадження експериментального дослідження психіки за моторикою	691
О.І.Шишак	
Материнська ідентифікація з немовлям як конструкт для емпіричних досліджень	700
І.І.Штих	
Роль психічних станів та цільових настановлень учнів у процесі навчальної взаємодії	710
Т.Д.Щербан, Г.В.Щербан	
Деякі психологічні засади формування взаємин у навчанні	719
В.М.Юрченко	
Психічні стани в працях вітчизняних психологів ХХ ст.	729
І.В. Яворська-Ветрова	
Аналіз особливостей сприймання і реагування на успіхи й невдачі молодшими школярами з різним рівнем навчальних досягнень у контексті розвитку самосвідомості	740
О.В. Яремко	
Роль особистісних чинників у взаємозв'язку міжособистісних стосунків і стосунків із Богом	751
Відомості про авторів	764

Проблеми сучасної психології

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

У збірнику наукових праць, створеному вперше спільно Інститутом психології ім. Г.С. Костюка НАПН України і вищим навчальним закладом, висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології. У ньому представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників у галузі загальної, педагогічної, вікової, експериментальної, медичної та спеціальної психології.

У представлених наукових працях аналізуються проблеми чинників, умов розгортання і труднощів психічного розвитку, питання вікових й індивідуальних особливостей становлення особистості та психології навчання, обговорюються перспективи можливих нових психолого-педагогічних підходів до проблем сучасної психології.

Збірник наукових праць адресований професійним психологам і фахівцям суміжних наук, докторантам й аспірантам, магістрантам і студентам психологічних факультетів, а також усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

*Директор
Інституту психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України –
Максименко Сергій Дмитрович,
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор*

*Ректор
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка –
Завальнюк Олександр Михайлович,
академік АН ВО України,
кандидат історичних наук, професор*

Проблемы современной психологии

Сборник научных трудов Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко, Института психологии им. Г.С. Костюка НАПН Украины

В сборнике научных трудов, созданного впервые совместно Институтом психологии им. Г.С. Костюка НАПН Украины и высшим учебным заведением, рассматриваются наиболее актуальные проблемы современной психологии. В нем представлен широкий спектр научных разработок отечественных и иностранных исследователей в области общей, педагогической, возрастной, экспериментальной, медицинской и специальной психологии.

В представленных научных трудах анализируются проблемы факторов, условий развертывания и сложностей психологического развития, вопросы возрастных и индивидуальных особенностей становления личности и психологии обучения, обсуждаются перспективы возможных новых психолого-педагогических подходов к проблемам современной психологии.

Сборник научных трудов адресован профессиональным психологам и специалистам смежных наук, докторантам и аспирантам, магистрантам и студентам психологических факультетов, а также всем, кто интересуется современным уровнем развития психологической науки.

*Директор
Института психологии
им. Г.С. Костюка НАПН Украины –
Максименко Сергей Дмитриевич,
действительный член НАПН Украины,
доктор психологических наук, профессор*

*Ректор
Каменец-Подольского
национального университета
имени Ивана Огиенко –
Завальнюк Александр Михайлович,
академик АН ВО Украины,
кандидат исторических наук, профессор*

Problems of modern psychology

Collected scientific researches of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kostiuk Institute of psychology of the National Academy of pedagogical sciences of Ukraine

Collected scientific researches, firstly created by the Kostiuk Institute of psychology of the National Academy of pedagogical sciences of Ukraine together with the establishment of higher education, focus on the most actual problems of modern psychology. A wide range of scientific elaborations worked out by native and foreign researchers in the field of general, pedagogical, age, experimental, medical and special psychology is represented in this collection.

In the scientific researches the problems of factors and conditions of the evolution and difficulties of psychic development are analysed, the problems of age and individual peculiarities of personality becoming and psychology of education formation are envisaged, the prospects of new possible psychological and pedagogical approaches to the problems of modern psychology are discussed.

The collected scientific researches are directed to the professional psychologists and specialists in adjacent sciences, persons studying at doctorate courses and postgraduate courses, magistracy and students of psychological departments and also those who are interested in a present-day state of psychology's development.

*Director of the Institute of Psychology
named after G.S. Kostiuk of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine –
Maksymenko Sergiy Dmytrovych,
Full Member of the National Academy of Pedagogical
Sciences of Ukraine,
Doctor of Psychological Sciences, Professor*

*Rector of the Kamianets-Podilsky
national university named after Ivan Ohienko –
Zavalniuk Oleksandr Mykhailovych,
Academician of the Academy of
Sciences of Higher Education of Ukraine,
Candidate of Historical Sciences, Professor*

Наукове видання

Проблеми сучасної психології

**Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України**

Випуск 13

Редактор *Н.Г. Пянковська*
Комп'ютерна верстка *В.О. Фаріон*

Підписано до друку 11.05.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 45,34. Обл. вид. арк. 44,11.
Тираж 300 пр. Зам. № 393.

Видавництво "Аксиома"
(свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП "Аксиома"
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300